

FYRA VYER AV BEGREPPET GRAMMATIKALISERING

Henrik Rosenkvist

1. Inledning¹

För närvarande finns det minst tre olika sätt att se grammatikalisering inom den språkhistoriska forskningen:

- det ursprungliga grammatikaliseringskonceptet (Meillet och följande arbeten, Kurylowicz 1965 etc): grammatikalisering är en diakron språkförändringsprocess (icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk)
- grammatikalisering enligt grammatikaliseringsteori Lehmann 1995, Sweetser 1988, Heine, Claudi & Hünnemeyer 1991, Bybee, Perkins & Pagliuca 1994 etc): grammatikalisering är en särskild typ av universell, enkelriktad och graduell språkförändring (som alltså har distinkta drag som skiljer den från andra språkförändringsprocesser)
- grammatikalisering som syntaktisk förenkling (Roberts & Roussou 1999, 2003, van Gelderen 2004): grammatikalisering är en typ av syntaktisk reanalys som orsakas av talarnas strävan efter enklare syntaktiska strukturer.

När man studerar komplexa diakrona språkdata så visar det sig emellertid att alla dessa uppfattningar har sina brister, både när det gäller beskrivning och förklaring. I den här artikeln kommer jag först att kritiskt diskutera de ovannämnda synsätten (i avsnitt 2-5) och därefter presenterar jag ett fjärde sätt att betrakta grammatikalisering, ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt synsätt (i avsnitt 6). Det sista avsnittet (7) består av en kort sammanfattning och en kort avslutande diskussion.

Mina exempel hämtar jag uteslutande från Rosenkvist (2004), även om jag hoppas att resonemangen i denna uppsats är generellt gångbara i språkhistorisk forskning.

2. Grammatikalisering som empirisk process (och gramE)

Meillet (1912) introducerade termen *grammaticalization*, men redan långt tidigare hade andra språkhistoriker observerat själva fenomenet (cf Heine et al 1991:1-23, Lehmann 1995:1-8, Hopper & Traugott 2003:chapter 2). Såväl

¹ Jag vill tacka Lena Ekberg and Cecilia Falk för värdefulla kommentarer rörande tidigare versioner av den här uppsatsen. Kvarstående brister beror emellertid enbart på mina egna tillkortakommanden. Dessutom vill jag framföra mitt varma tack till Vetenskapsrådet i Lund, för det Kockska priset och för möjligheten att bidra till denna årsskrift.

Meillet som Kurylowicz (1965) menar att grammatikalisering främst är en process som omvandlar självständiga ord till böjningsaffix:

Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status, e.g. from a derivative formant to an inflectional. (Kurylowicz 1965:52)

Givón (1979:208f) sammanfattar den här synen på grammatikalisering i sin välkända illustration av grammatikaliseringscykeln:

1. diskurs > syntax > morfologi > morfofonologi > noll

Grammatikalisering ses alltså här som en utveckling i vilken självständiga ord successivt förvandlas till allt mindre språksegment, och till slut försvinner de fullständigt. Detta är fortfarande ett dominerande synsätt inom grammatikaliseringsforskningen ("Grammaticalization begins with concrete, lexical forms and ideally ends in zero [...] Heine & Kuteva 2002:4).

Grammatikalisering, det vill säga förändringar av typen icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk, består emellertid inte alltid av sådana dekategoriiseringar som illustreras i Givóns cykel, eftersom inte enbart klitikor och affix uttrycker grammatisk betydelse och/eller grammatisk funktion. Också adverb, konjunktioner och subjunktioner är grammatiska element – de kan ha grammatisk (icke-lexikal) betydelse såsom adversativitet, konditionalitet och så vidare, och också ur syntaktisk synpunkt är de grammatiska element av betydelse för de hierarkiska relationerna i satsen. Gronemeyer (1997) och Tabor & Traugott (1998) visar på ett övertygande sätt att grammatikalisering ofta innebär ökad syntaktisk räckvidd, och detta diskuteras också av Roberts & Roussou (1999, 2003) och van Gelderen (2004). Förändringar av typen icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk måste alltså hållas isär från dekategoriisering. Nedan kommer alltså termen *grammatikalisering* att beteckna själva språkförändringsprocessen, medan *gramE* kommer att användas för den pessimistiska syn på grammatikalisering som uttrycks i Givóns cykel.

2. Grammatikalisering à la grammatikaliseringsteori (gramT)

Grammatikaliseringsteori är i grunden ett försök att förklara och beskriva gramE, med utgångspunkt i semantiska och pragmatiska teorier om språkförändring. Några av fundamenten för grammatikaliseringsteori är följande uppfattningar (jag hänvisar till de verk där dessa först presenterades):²

- *semantic bleaching* (Sweetser 1988): ord tenderar att förlora lexikal betydelse när de grammatikaliserar.

² Heine & Reh (1984:kapitel 1) inventerar olika processer som kan ingå i grammatikalisering; semantiska förändringar faller inom kategorin "functional processes".

- *image schema preservation* (Sweetser 1988): underliggande föreställningsscheman förändras inte under grammatikalisering, men beroende på i vilken kognitiv domän som föreställningsschemat används kan yt betydelsen, alltså den betydelse som är relevant för språkbrukaren, förändras.
- *abstraction* (Heine et al 1991): de kognitiva domäner som föreställningsscheman kan överföras till i en grammatikaliseringsprocess är ordnade efter abstraktionsgrad: (person > objekt > aktivitet etc).
- *subjectification* (Traugott 1980, 1982): element som grammatikaliserats kan erhålla nya textuella och interpersonella betydelser från diskurskontexten.
- *source determination* (Bybee et al 1994): källbetydelsen påverkar betydelsen hos ett grammatikaliserat element genom hela grammatikaliseringsprocessen.
- *semantic retention* (Bybee et al 1994): det finns rester av källbetydelsen hos ett grammatikaliserat element (den andra sidan av source determination).

Dessa försök att fastställa grammatikaliseringens generella egenskaper vilar alla på det faktum att vissa ord och morfem i världens språk uppvisar liknande betydelsekorrespondenser. Till exempel är det vanligt att interrogativa och konditionala subjunktioner är homonyma (som de svenska *om* och *ifall*, vilka jag återkommer till nedan). Man kan alltså anta att betydelsekorrespondenserna har uppstått genom grammatikalisering samt att de är universella just därför, och följaktligen kan man använda dem inte bara för att förklara grammatikalisering, utan också för att rekonstruera obelagda grammatikaliseringsutvecklingar:

It is thus possible to recover and reconstruct not simply information about the source lexical constructions of grams, but also the stages along their developmental pathways. (Bybee et al 1994:18f)

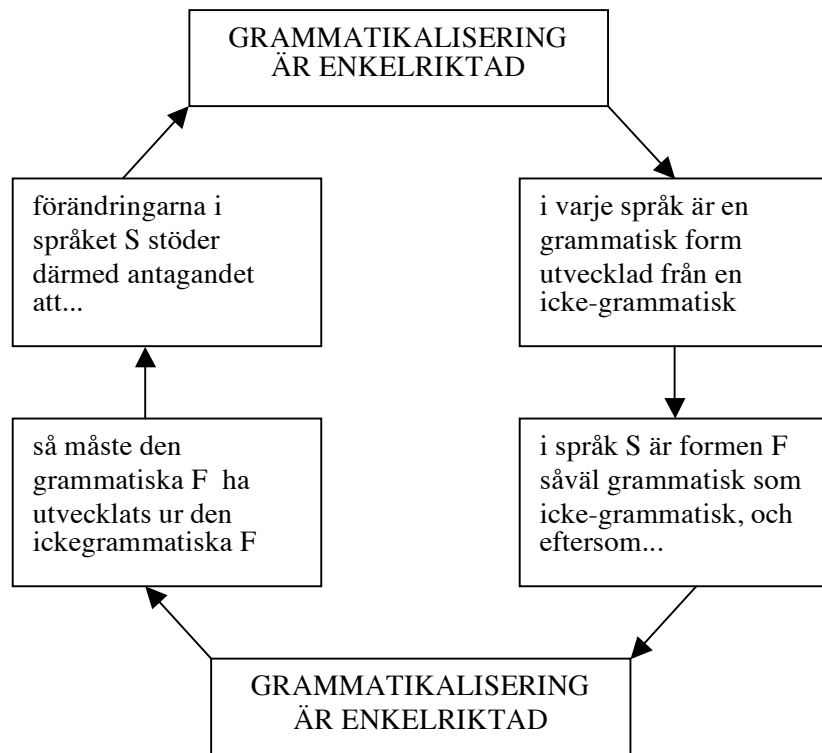
Most of the over 400 grammaticalization paths discussed in this book are based on fairly reliable [sic!] reconstruction work. (Heine & Kuteva 2002:6)

Till exempel Newmeyer (1998:kapitel 5) och artiklarna i *Language Sciences* 23 (2001; Newmeyers kapitel ingår i detta nummer) diskuterar en uppsjö av empiriska, metodologiska och teoretiska problem som vidlåder gramT, och här vill jag enbart presentera ytterligare en för gramT besvärande omständighet som studien i Rosenkvist (2004) aktualiserar.

Av de fem studerade konditionala subjunktionerna i Rosenkvist (2004) bryter två (*om* och *ifall*) mot den förväntade betydelseutvecklingen interrogativ > konditional (Hopper & Traugott 2003:186). Språkhistoriska data tyder i stället på att när det gäller *om* och *ifall* utvecklas den interrogativa betydelsen ur den konditionala. Enbart *om* och *ifall* används som både interrogativa och konditionala subjunktioner i nutida svenska, och därmed skulle en gramT-

rekonstruktion som exakt motsvarade Heine & Kutevas (2002) tillvägagångssätt och som baserades på betydelserna hos svenska interrogativa/konditionala subjunktioner ge ett fullständigt vilseledande resultat.

Det finns många fallstudier som visar att grammatiska element kan utvecklas på oväntade (och för gramT oförklarliga) sätt;³ ett antal av dem presenteras av Campbell (2001:127f, 132). Man kan dra slutsatsen att gramT-rekonstruktioner är otillförlitliga i sig – synkroniska data i enskilda språk *kan*, men behöver inte, spegla diakrona utvecklingar (jämför Hopper & Traugott 2003:138f). Ändå tycks gramT-rekonstruktion alltså vara en godtagbar metod för en del språkhistoriker, som till exempel Heine & Kuteva (2002) och Grygiel (2005). Jag tror att det vilseförande resonemanget som ligger bakom användningen av gramT för rekonstruktioner kan illustreras schematiskt som nedan:

Figur 1. *Det cirkulära resonemanget bakom gramT-rekonstruktioner.*

Antagandet är grammatikalisering är enkelriktad kan alltså ses som en cirkulär och självförstärkande tanke­slin­ga, som bara kan avbrytas genom ett utomteoretiskt perspektiv på gramT.

³ Lightfoot (1999) jämför grammatisk förändring med kaotiska processer som till exempel vädret, och hävdar att "Grammatical change is highly contingent – chaotic in the technical sense. Linguists can offer satisfying explanations of changes in some instances, but there is no reason to expect to find a predictive theory of change, offering long-term, linear predictions." (1999:259).

Vidare är gramT nästan enbart inriktad på de semantiska och de pragmatiska aspekterna av grammatikalisering, och syntaxen ignoreras nästan fullständigt (med enstaka undantag, som till exempel Tabor & Traugott 1998). Anledningen kan vara den påfallande starka anti-formalism som tycks präglade en del funktionella grammatiker – ett bra exempel är Givón:

[...] after first trivializing the notions of theory and explanation, transformational-generative linguistics proceeded to trivialize the notion of data beyond all recognition. What followed was an orgy of empirical irresponsibility [...] with linguistics as a whole becoming a sad caricature of late medieval scholasticism (Givón 1979:26).

I en senare grundbok om syntax har Givón dock ändrat uppfattning, och har en helt annan hållning gentemot generativ grammatik: "[...] functions without structures are downright lame" (Givón 2001:xv) och, vidare: "The research program outlined here pays heed to Chomsky's exhortation to seek universal principles, while affirming the mental reality of syntactic structures" (2001:xvi). Kanske är den mjukare attityden grundad på insikten att funktionell och formell grammatik inte utesluter varandra, utan "complement rather than contradict each other in important ways" (van Kemenade 1999:998; se också diskussionen i Newmeyer 1998:kapitel 1).

Detta avnitt kan sammanfattas på följande sätt: om man ser grammatikalisering som en förändringsprocess (icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk) så kan man inte utesluta den syntaktiska aspekten av grammatikalisering. Därav följer att grammatikalisering inte kan förklaras eller förstås tillfredsställande om inte också de syntaktiska aspekterna beaktas; alltså är gramT inte en optimal grammatikaliseringsteori.

4. Grammatikalisering som syntaktisk förenkling (gramS)

De syntaktiska aspekterna på grammatikalisering har aktualiserats på senare tid av framför allt Roberts & Roussou (1999, 2003) och van Gelderen (2004). Dessa författare anlägger ett generativt syntaktiskt synsätt på fenomenet och antar att drivkraften bakom grammatikalisering är strävan efter syntaktisk förenkling; både barn och vuxna kan omedvetet förenkla ambiga syntaktiska strukturer, under språkinläringen eller i samtalssituationen. Därvidlag ersätts flyttning av led i den syntaktiska strukturen av direkt insättning i den relevanta positionen – *Merge* ersätter *Move*. Både Roberts & Roussou och van Gelderen genomför flera fallstudier och argumenterar övertygande för att de diskuterade grammatikaliseringarna verkligen kan beskrivas som syntaktiska förenklingar. Eftersom de använder ett generativt synsätt är deras studier dock helt inkompatibla med gramT, den dominerande grammatikaliseringsteorin. Detta framhävs av Narrog (2005) i ett referat av van Gelderen (2004):

The evaluation of the relevance of this book to grammaticalization theory [...] will largely depend on the theoretical perspective. To accept the two Economy Principles as "explanations" for grammatical change presupposes firm formalist convictions. Functionalists will see here nothing more than a good description of the linguistic facts in terms of a specific framework and will demand to know the motivations behind these principles. (Narrog 2005).

Kritiken kan naturligtvis också riktas åt andra hållet: verk som Heine m. fl. (1991) eller Bybee m. fl. (1994) bidrar inte på något sätt till förståelsen av grammatikaliserings syntax, och den terminologi som används är fullständigt inkommensurabel med generativ grammatik.

Det generativa perspektivet på grammatikalisering (gramS) erbjuder alltså ett nytt analysredskap, och såväl Roberts & Roussou (2003) som van Gelderen (2004) har funnit att grammatikalisering ur syntaktisk synpunkt kan beskrivas som en utveckling fras > lexikalt huvud > funktionellt huvud.⁴ Ett syntaktiskt redskap av den här typen är nödvändigt för detaljerade studier av grammatikaliserings alla aspekter. Även om man inte delar den formella grammatikens underliggande antaganden så måste beskrivning föregå förklaring, inom språkvetenskapen som inom andra vetenskaper, och med generativ grammatik kan man åtminstone beskriva grammatikaliseringsutvecklingarna mycket väl.

5. Kort sammanfattning av vad som hittills diskuterats

Ovan har jag gett korta beskrivningar av de teoretiska huvudinriktningarna i den nutida grammatikaliseringsforskningen, med fokus på bistera i gramT, och jag har också givit en definition av grammatikalisering. I punktform kan resonemanget sammanfattas som nedan:

- grammatikalisering, det vill säga historisk språkförändring av typen icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk, tycks innefatta såväl semantisk och pragmatisk förändring som syntaktisk; i en grammatikalisering kan alla typerna av förändring ingå.
- gramE utesluter förändringar som innebär ökad syntaktisk räckvidd och är uteslutande deskriptiv.
- gramT är baserad på funktionell teori (och gramE) och berör nästan enbart semantiska och pragmatiska aspekter på grammatikalisering.

⁴ En annan typ av grammatikalisering som inte kräver flyttning är så kallad lateral grammatikalisering (Simpson & Wu 2002, Wu 2004, van Gelderen 2005). Termen präglades av Wu (2000:252; publicerad som Wu 2004) och den betecknar förändringar som: [DP [D]] > [TP [T]]. Förändringen påminner starkt om kategoriell reanalys (Harris & Campbell 1995:63, Rosenkvist 2004:32ff); Harris & Campbell ger exempel som: [[VP [V] > [PP [P]].

- gramS är baserad på formell syntaktisk teori och berör nästan enbart de syntaktiska aspekterna på grammatikalisering.

Det är i min mening uppenbart att inget av dessa perspektiv på grammatikalisering kan både beskriva och förklara grammatikalisering på ett tillfredsställande sätt, allra minst det komplexa samspel mellan semantik och syntax som tycks vara typisk för en grammatikaliseringsutveckling (jag återkommer till detta samspel nedan). För att lösa denna uppgift behövs en teoretisk modell som inkorporerar såväl semantisk/pragmatisk förändring som syntaktisk, och som tillmäter alla typer av förändring lika värde.

I återstoden av denna uppsats presenterar jag ett försök att förena gramT och gramS, och belysande exempel hämtar jag från Rosenkvist (2004).

6. Grammatikalisering som semantiskt/syntaktiskt samspel (gramC)

Rosenkvist (2004) utgör en detaljerad studie av grammatikaliseringen av fem svenska konditionala subjunktioner, och dessutom en kritisk analys av gramT. Också relationerna mellan semantiska och syntaktiska aspekter på grammatikalisering diskuteras. För både semantisk och syntaktisk förändring antar jag att själva den utlösande faktorn är analytiska alternativ: förändring kan ske närhelst en alternativ semantisk tolkning eller syntaktisk analys är möjlig. Semantiska omtolkningar är i modellen gradvisa, och utlöses av vaghet/polysemi, medan syntaktiska reanalyser sker abrupt och utlöses av syntaktisk ambiguitet (se Tuggy 1993).

I detta avsnitt diskuteras alltså semantisk och syntaktisk förändring, och källorna till nya betydelser och syntaktiska funktioner som fanns vara av relevans i Rosenkvist (2004) presenteras. I senare delen av avsnitt 6 ligger fokus på semantiskt/syntaktiskt samspel i grammatikalisering; först behandlas dock semantisk, och därefter syntaktisk, förändring.

6.1. Gradvisa semantiska omtolkningar

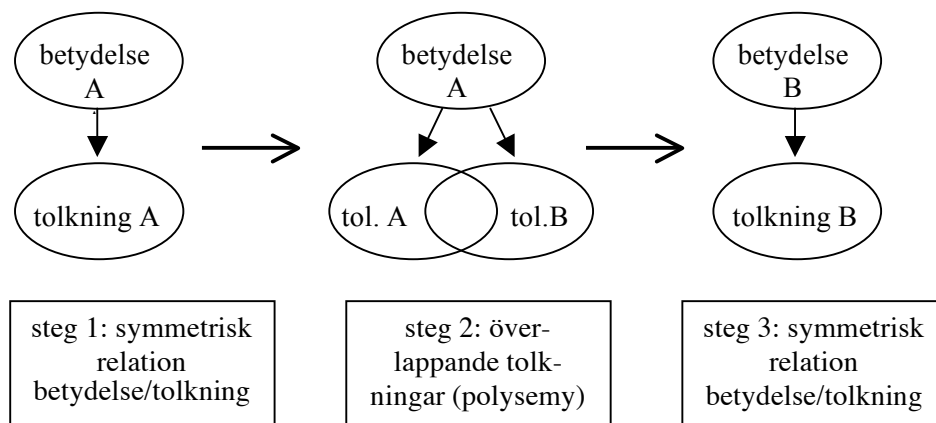
De historiskt inriktade språkvetare som har studerat semantisk förändring är ense om att sådan förändring inte sker plötsligt, och att polysemi/vaghet är en viktig faktor:

No historical shift of meaning can take place without an intervening stage of polysemy. If a word once meant A and now means B [...] there was a stage when the word meant both A and B... (Sweetser 1990:9)

It is common for meanings that at one stage are united (vague) to become separate over time (occasionally the opposite occurs as well), and the change seems to be gradual rather than abrupt. (Tuggy 1993:278f).

Semantic change cannot be studied without drawing on a theory of polysemy because of the nature of change. (Traugott & Dasher 2002:11)

Det är möjligt att (mycket schematiskt) illustrera betydelseförändringar som sker i grammatikalisering på följande sätt (jämför Traugott & Dasher 2002:11ff):^{5 6}

Figur 2. Semantisk förändring i grammatikalisering.

I steg 2 överlappar alltså den gamla och den nya tolkningen av den ursprungliga betydelsen varandra – det är inte enkelt att skilja mellan dem. Ett bra exempel är bisatser inledda av *då*, som inte alltid kan klassificeras som antingen temporala eller kausala (se SAG IV:600ff). I meningen *Då Adam åt av äpplet blev ormen nöjd* uttrycker bisatsen samtidighet, men också en från kontexten infererad kausalitet, och man kan anta att en sådan *då*-bisats speglar just en situation av den typ som illustreras av steg 2 i figur 2. När *då* har utvecklats från temporal till kausal bisatsinledare har utvecklingen alltså skett gradvis – enligt modellen i figur 2 är gradvisheten faktiskt per definition en nödvändig egenskap i förändringar som har ett mellanliggande polysemt stadium.

För en diakront orienterad semantiker är uppgiften således huvudsakligen att fastställa källorna för nya tolkningar av äldre betydelser, om man accepterar detta perspektiv på semantisk förändring. I Rosenkvist (2004:200ff) antogs fyra typer av sådana tolkningskällor:

- diskurs (pragmatiska inferenser, subjektivering, konversationsimplikaturer). T. ex. *bara* 'enbart' (fokus) > 'bara' (desiderativt) – den desiderativa tolkningen av *bara* uppkommer när *bara* används i desiderativa imperativsater etc.

⁵ Här följer jag Comrie (1986), som skiljer mellan stabila betydelser och kontextberoende tolkningar: "[...] I distinguish strictly between the meaning of a construction and its interpretation, claiming that many aspects of interpretation that are traditionally assigned to the semantics of a construction are in fact conversational implicatures (in the Gricean sense) that are not part of the meaning of the sentence [...]" (Comrie 1986:77).

⁶ Detta är självklart en grov förenkling av en generellt sett mycket komplex typ av förändring, vari flera betydelser och tolkningar kan interagera på oväntade sätt.

- underliggande betydelser (föreställningsscheman, formell semantisk betydelse). T. ex. *om* 'runtom' > topikmarkerande 'om' – föreställningsschemat överförs till en abstrakt, textuell domän, *utan* 'förutom' > 'om inte' – båda betydelserna är manifestationer av samma formella betydelse, men de tolkas olika beroende på den syntaktiska kontexten.
- betydelseöverföring (univerbation, Braunmüller 1978). T. ex. topikmarkerande *om* > konditionalt *om* – *om* erhåller konditional tolkning från den konditionala subjunktionen *æn* genom tvåordssubjunktionen *um æn*.
- paradigmatiske analogi. T. ex. *ifall* konditionalt > interrogativt – den nya konditionala subjunktionen antas vara en absolut synonym till *om*, det mest framträdande elementet i ett smalt paradigm; *om* är ju både interrogativt och konditionalt.

Enbart två av källorna för nya tolkningar är relevanta för gramT: diskurs och föreställningsscheman. Betydelseförändringar vars ursprung kan sökas i dessa källor är alltid tämligen regelbundna, eftersom de nya tolkningar som uppkommer genom pragmatiska inferenser och överföring av föreställningsscheman är starkt beroende av ursprungsbetydelsen, och denna typ av betydelseförändring är följaktligen essentiell för gramT (se Bybee m. fl. 1994:12ff).

Betydelseöverföring och analogi är däremot oregelbundna processer, som kan uppträda i oväntade sammanhang; vid sådana betydelseförändringar krävs det ett öppet sinne och en detaljerad analys av möjliga källkonstruktioner för att man ska kunna fastställa varifrån de nya tolkningarna kommer. Därför är det inte oväntat att betydelseutvecklingen av *om* och *ifall* bryter mot gramT, som jag nämnde ovan. De nya tolkningarna av *om* och *ifall* uppstår ju inte genom pragmatiska inferenser eller genom överföring av föreställningsscheman.

6.2 Icke-gradvisa syntaktiska reanalyser

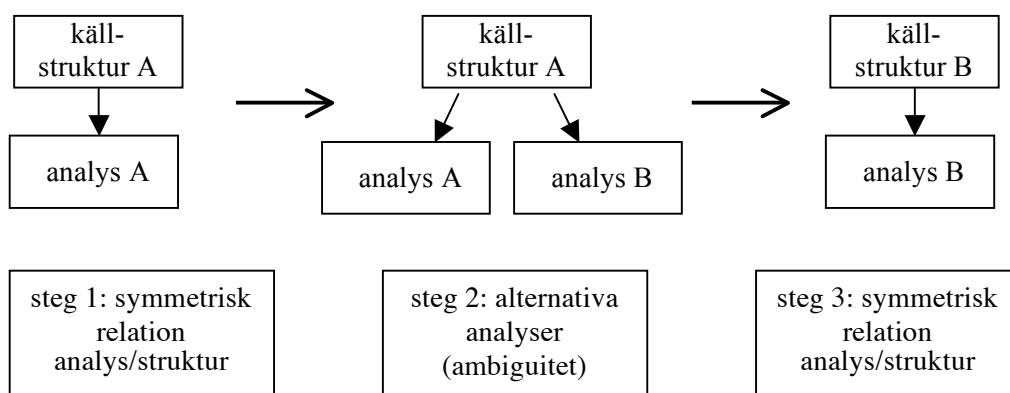
Reanalys är i princip den enda förändringsmekanismen för diakrona syntaktiker (se Lightfoot 1979, 1999, Roberts 1993, Harris & Campbell 1995, Newmeyer 1998, Roberts & Roussou 2003, van Gelderen 2004). En allmänt erkänd definition av reanalys (senare definitioner tycks vara sprungna ur denna) är Langackers (1977:58). Han menar att reanalys innebär "change in the structure of an expression or class of expressions that does not involve any immediate or intrinsic modification of the surface manifestation." Reanalys orsakas av ambiga syntaktiska strukturer:

To summarize, the conditions necessary for reanalysis to take place are that a subset of the tokens of a particular constructional type must be open to the possibility of multiple structural analyses, where one potential analysis is the old one (applicable to all tokens) and the other potential analysis is the new one (applicable to a subset). (Harris & Campbell 1995:72)

Det finns alltså villkor för både semantisk och syntaktisk förändring. I det första fallet krävs ett polysemt stadium, medan ett ambigt stadium är en nödvändig förutsättning i det senare fallet. Polysemi och ambiguitet skiljer sig emellertid från varandra på ett intressant sätt: polysemi innebär att två (eller flera) tolkningar uppträder samtidigt och överlappar varandra. Syntaktisk ambiguitet innebär å andra sidan inte överlappande analytiska alternativ, utan de möjliga analyserna utesluter i stället varandra (de är alltså privata). En sats som *Visiting relatives can be dangerous* (jf. Harris & Campbell 1995:70) kan analyseras på två sätt:

2. a. [Visiting relatives]_{subject} can be dangerous.
- b. [Visiting [relatives_{Subject}]]_{subject} can be dangerous.

Den ambiga satsen måste analyseras på ett av dessa två sätt. Antingen fungerar *visiting* attributivt (som i 2 a.) eller verbalt (som i 2 b.). Det är omöjligt att konstruera en mellanliggande, "vag" syntaktisk struktur. De analytiska alternativ som föreligger i en ambig sats överlappar alltså inte varandra, och en syntaktisk förändring som sker via en ambig konstruktion kan således inte ske gradvis – den måste ske abrupt.⁷ Nedan visas en schematisk bild av hur syntaktisk förändring av denna typ fungerar:

Figur 3. Syntaktisk förändring i grammatikalisering.

Likheterna mellan förändringar som utlöses av ambiguitet och förändringar som utlöses av polysemi är alltså med detta schematiska synsätt slående. Den avgörande skillnaden är det mellanliggande stadiet, som antingen består av diskreta eller av icke-diskreta analytiska alternativ. En diakront orienterad

⁷ Hopper & Traugott (2003:51) diskuterar reanalysen [back [of the barn]] > [back of [the barn]] och hävdar att den "probably did not happen in one step, but rather is the outcome of a set of smaller changes." Det är oklart vilka dessa *smaller changes* kan tänkas vara, och det är tveksamt huruvida några sådana mellanliggande syntaktiska strukturer alls är möjliga.

syntaktiker måste således söka efter kontexter som kan orsaka alternativa analyser av givna källstrukturer.

I Rosenkvist (2004) blev det inte nödvändigt att anta mer än två mekanismer för att förklara de syntaktiska förändringarna:

- reanalys av ambiga strukturer (tre typer: kategoriell, hierarkisk och segmentell reanalys, jf. Harris & Campbell 1995:kapitel 4, Newmeyer 1998:241ff). T. ex. *hvar* adverb > subjunktion, *bara* adjektiv > adverb.⁸
- paradigmatiske analogi. E.g. *utan* satsintern konjunktion > subjunktion/konjunktion – en satsintern konjunktion är ett mycket atypiskt element (den enda i bruk i svenska är *utom*) och därför blir den lätt reanalyserad.

För alla de antagna reanalyserna utom en (Rosenkvist 2004:219) var ett syntaktiskt ambigt stadium en förutsättning för förändringen. Det enda undantaget var reanalysen av *utan* (som exemplifieras ovan), som antagligen utlöstes av talarnas omedvetna strävan efter att undvika ett sådant paradigmatiske undantag som en satsintern konjunktion.

6.3 Semantiskt/syntaktiskt samspel

Den syn på grammatikalisering som jag utvecklar här, gramC, innebär att en semantiskt orienterad språkhistoriker måste söka efter omständigheter som kan ge upphov till polysemi i sökandet efter förklaringar till observerade semantiska förändringar. En syntaktiker måste å andra sidan försöka finna de kontexter som gav upphov till syntaktisk ambiguitet. Emellertid tycks det vara så, att polysemi kan uppstå på grund av en syntaktisk förändring och, vice versa, ambiguitet kan uppstå genom en semantisk förändring. Alltså måste en semantiker ibland anlägga ett syntaktiskt synsätt för att kunna ge en adekvat förklaring, och en syntaktiker ett semantiskt. Detta är i min mening ett gott argument för ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt perspektiv på grammatikalisering.

Ett exempel på den förstnämnda typen av förändring (en syntaktisk reanalys som orsakar polysemi) är en av betydelseförändringarna av *bara* (Rosenkvist 2005:228f):

3. 'enbart' > desiderativt 'bara'

Det visas i Rosenkvist (2004:kapitel 8, 2005) att *bara* i detta fall blir polysemt på grund av en reanalys från VP-adverb till satsadverb, en reanalys som i mycket påminner om reanalysen av det engelska *anyway* (Tabor & Traugott 1998:259). Som satsadverb, men inte som VP-adverb, var *bara* mottagligt för

⁸ Den första reanalysen är ett typiskt exempel på *Spec-to-head* (van Gelderen 2004:kapitel 4), medan den andra är en kategoriell reanalys, eller så kallad lateral grammatikalisering (Simpson & Wu 2002:198ff, van Gelderen 2005).

betydelser som förekommer i satser, och desiderativitet uttrycks ju typiskt med desiderativa utrop eller imperativer. Genom pragmatisk inferens blev *bara* i sådana desiderativa satser tolkat som desiderativt. Därför är förklaringen till polysemin som orsakade betydelseförändringen syntaktisk i sin natur – det var reanalysen från VP-adverb till satsadverb som gav upphov till kontexten vari *bara* kunde omtolkas. Betydelsen hos *bara* var naturligtvis också en viktig förutsättning, men vad jag vill framhålla här är att den syntaktiska reanalysen var en nödvändig faktor för den senare omtolkningen.

Ett exempel på en syntaktisk reanalys som orsakas av en semantisk omtolkning är följande förändring av *i fall* (Rosenkvist 2004:162ff):

4. [PP P i [DP fall]] > [PP P ifall]

I fornsvenska hade substantivet *fall* ursprungligen den konkreta betydelsen 'fall' (*Stenmark bröt armen i ett otäckt fall*), men genom en metonymisk process i vilken det oförutsägbara slutresultat som uppstår vid ett fall sattes i fokus uppstod den abstrakta betydelsen (*Watson berättade om ett intressant fall*).⁹ Först när denna semantiska förändring hade skett blev frasen *i fall* ambigu i vissa kontexter, vilket gjorde det möjligt att genomföra reanalysen i 4. Därför är betydelseförändringen av *fall* en viktig faktor om man vill förklara omständigheterna som ledde till denna reanalys.

Ovan har jag argumenterat för att grammatikalisering är en språkförändringsprocess med både semantiska och syntaktiska aspekter. I det här avsnittet har jag visat att dessa två typer av förändring interagerar med varandra och, vidare, att en semantisk/syntaktisk analysmodell är nödvändig för såväl semantiker som syntaktiker, om man vill nå en djupare förståelse av orsakerna till semantiska omtolkningar och syntaktiska reanalyser.

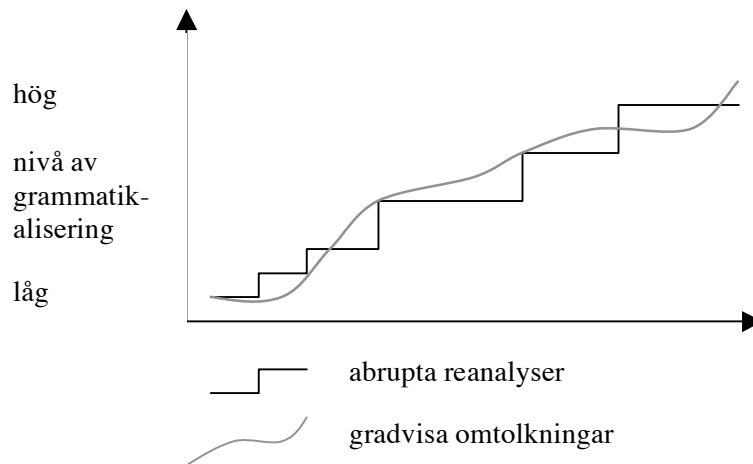
7. Sammanfattning och slutsatser

I den här uppsatsen har jag hävdats att det är möjligt att studera grammatikalisering (diakrona språkförändringar av typen icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk) ur ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt perspektiv, och att därmed begagna sig av lärdomar och erfarenheter från både gramT och gramS. Även om de grundläggande antagandena inom funktionell och formell språkvetenskap är inkompatibla, så kompletterar de förändringsprinciper som formulerats inom de olika teorierna varandra på ett deskriptivt plan. Ett kombinerat synsätt, gramC, ger också möjlighet till djupare förståelse av historisk språkförändring.

En annan följd av det kombinerade perspektivet är att man kan sluta sig till att grammatikalisering sker både gradvis och abrupt; semantiska omtolkningar är

⁹ Det latinska *casus* kommer av *cadere* 'att falla' and grekiskt *ptôsis* (med betydelsen 'abstrakt fall' och 'kasus') kommer av verbet *piptô* ('att falla') (se Robins 1994:31ff, 55ff).

gradvisa, medan syntaktiska reanalyser inte är det.¹⁰ En grammatikaliseringsutveckling där både typerna av förändring ingår kan illustreras som i figur 4:

Figur 4. *Gradvis och icke-gradvis förändring i grammatikalisering.*

Vad gäller frågan om vad som orsakar grammatikalisering (*the actualization problem*), så utesluter gramC varken semantiskt eller syntaktiskt drivna förändringar.¹¹ Det kombinerade perspektivet innebär dessutom att enstaka förändringssteg kan observeras genom en hel grammatikaliseringsutveckling, vilket gör det möjligt att beakta det intrikata samspelet mellan semantik och syntax.

GramC måste dock främst ses som en beskrivningsmodell; de förklaringar som är gångbara inom gramT är inte kompatibla med gramS-förklaringar, vilket har nämnts ovan, och därför vilar gramC på en osäker teoretisk grund. Man ska emellertid inte underskatta värdet av en bra metod för beskrivning eftersom beskrivning måste föregå förklaring, inom språkvetenskapen såväl som inom andra vetenskaper. Kanske kan gramC-beskrivningar i längden ge upphov till nya förklaringsmodeller som är acceptabla för både funktionalister och formalister.

En slutkommentar: det är uppenbart att grammatikalisering inte innefattar några unika typer av förändring, och det är därför osannolikt att grammatikalisering är en distinkt typ av språkförändring (se Campbell 2001:133f) – grammatikalisering är snarare ett helt empiriskt fenomen av intresse för alla diakront orienterade lingvister.

¹⁰ Frågan om gradvis/abrupt förändring är naturligtvis tätt knuten till debatten om huruvida språkliga kategorier är distinkt avgränsade eller ej (se Newmeyer 1998:kapitel 4).

¹¹ Gronemeyer (1997) utgår från ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt perspektiv på grammatikalisering i sin studie av *get*, men når ändå slutsatsen att grammatikalisering enbart drivs av syntax: "This study provides evidence for the syntax leading the grammaticalization process, rather than the semantics, although the two proceed largely in parallel" (1997:2).

Litteratur

- Braunmüller, K. 1978. Remarks on the formation of conjunctions in Germanic languages. *Nordic Journal of Linguistics* 1, 99-120.
- Bybee, J; Perkins, R. & Pagliuca, W. 1994. *The evolution of grammar*. The U. of Chicago Press, Chicago/London.
- Campbell, L. 2001. What's wrong with grammaticalization? *Language Sciences* 23, 113-161.
- van Gelderen, E. 2004. *Grammaticalization as Economy*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- van Gelderen, E. 2005. Lateral Grammaticalization or Late Merge? Talk held at ICHL XVII, Madison.
- Givón, T. 1979. *On understanding grammar*. Academic Press, New York/San Francisco/London.
- Givón, T. 2001. *Syntax. An Introduction*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Gronemeyer, C. 1997. On deriving complex polysemy: the grammaticalization of *get*. *English Language and Linguistics* 3.1:1-39.
- Grygiel, M. 2005. Construction and reconstruction of meaning – a data driven approach. Talk held at ICHL XVII, Madison.
- Haspelmath, M. 1998. Does grammaticalization need reanalysis? *Studies in Language* 22, 49-85.
- Heine, B. & Reh, M. 1984. *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Heine, B; Claudi, U. & Hünnemeyer, F. 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. The U. of Chicago Press, Chicago/London.
- Heine, B. & Kuteva, T. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. CUP, Cambridge.
- Hopper, P. & Traugott, E. 1993. *Grammaticalization*. CUP, Cambridge.
- Hopper, P. & Traugott, E. 2003. *Grammaticalization*. 2nd edition. CUP, Cambridge.
- van Kemenade, A. 1999. Functional categories, morphosyntactic change, grammaticalization. *Linguistics* 37, 997-1010.
- Kurylowicz, J. 1965. The evolution of grammatical categories. *Diogenes* 51:55-71.
- Langacker, R. 1977. Syntactic reanalysis. *Mechanisms of syntactic change*, 57-139. Ed. C. Li. Austin, U. of Texas Press.
- Lehmann, C. 1995. *Thoughts on grammaticalization*. Lincom Europa, München/Newcastle.
- Lightfoot, D. 1979. *Principles of Diachronic Syntax*. CUP, Cambridge.
- Lightfoot, D. 1999. *The Development of Language*. Blackwells, Malden, MA.
- Meillet, A. 1912. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris.
- Narrog, H. 2005. Review of van Gelderen (2004) on Linguist List:
<http://www.ling.ed.ac.uk/linguist/issues/16/16-1218.html>
- Robert, I. 1993. *Verbs and Diachronic Syntax: a Comparative History of English and French*. Kluwer, Dordrecht.
- Roberts, I & Roussou, A. 1999. A formal approach to "grammaticalization". *Linguistics* 37, 1011-1042.
- Roberts, I & Roussou, A. 2003. *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*. CUP, Cambridge.
- Robins, R. 1994. *A short history of linguistics*. Longman, London/New York.
- Rosenkvist, H. 2003. On connectives in natural language. *Grammar in Focus* II:275-282. Ed. Delsing et al. The Dep. of Scandinavian Languages, Lund University.

- Rosenkvist, H. 2004. *The Emergence of Conditional Subordinators in Swedish – a Study in Grammaticalization*. The Dep. of Scandinavian Languages, Lund University.
- Rosenkvist, H. 2005. Modern Swedish *bara* – from adjective to conditional subordinator. *Historical Linguistics 2003. Selected papers from the 16:th ICHL, Copenhagen 11-15 August 2003* (CILT 257). Ed. M. Fortescue, E. Skafte Jensen, J. E. Mogensen & L. Schøsler. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Simpson, A. & Wu, Z. 2002. From D to T – determiner incorporation and the creation of tense. *Journal of East Asian Linguistics* 11, 169-209.
- Sweetser, E. 1988. Grammaticalization and semantic bleaching. *Berkeley Linguistic Society* 14:389-405.
- Sweetser, E. 1990. *From etymology to pragmatics*. CUP, Cambridge etc.
- Tabor, W. & Traugott, E. 1998. Structural scope expansion and grammaticalization. *The limits of grammaticalization*, 229-272. Ed. A. Ramat & P. Hopper. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Traugott, E. 1980. Meaning-change in the development of grammatical markers. *Language Sciences* 2, 44-61.
- Traugott, E. 1982. From propositional to textual and expressive meanings: some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization. *Perspectives on Historical Linguistics*, 245-271. Ed. W. Lehmann & Y. Malkel. John Benjamins, Amsterdam.
- Traugott, E. 1989. On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change. *Language* 65, 289-307.
- Traugott, E. 1995. Subjectification in grammaticalization. *Subjectivity and subjectivisation*, 31-54. Ed. Stein, D & Wright, S. CUP, Cambridge.
- Traugott, E. & Dasher, R. 2002. *Regularity in semantic change*. CUP, Cambridge.
- Tuggy, D. 1993. Ambiguity, polysemy and vagueness. *Cognitive Linguistics* 4-3, 273-290.